Bil Džefriz

RADNA TEORIJA VREDNOSTI, PROSTA ROBNA PROIZVODNJA I TRANSFORMACIONI PROBLEM

SAŽETAK
U ovom tekstu preispituje se savremena kritika Marksove (Karl Marx) teorije vrednosti. Većina autora odbacila je osnovna načela ove Marksove teorije. Korišćenje rada (apstraktnog ili nekog drugog) kao merila vrednosti ocenjeno je „mističnim" ili „magijskim". Logičko-istorijski metod neispravan je. Pojam proste robne proizvodnje – pogrešan. Rešenje za transformacioni problem matematički je netačno. Teorija viška vrednosti – suvišna. Okišijeva (Nobuo Okishio) teorema opovrgava Marksov zakon tendencijskog pada profitne stope. U ovom radu pokazuje se da se pretpostavke koje su nužne da bi se navedena kritika održala, svode na odbacivanje ljudske proizvodnje uopšte i kapitalističke proizvodnje posebno.

KLJUČNE REČI
Teorija vrednosti, transformacioni problem, logičko-istorijski metod, prosta robna proizvodnja, Okišijeva teorema, padajuća profitna stopa

Uvod

Većina autora odbacila je osnovna načela Marksove političke ekonomije. Odbrane Marksa svode se na sve veću sitničavost, na pretraživanje MEGA[1] izdanja s ciljem pronalaženja ranije neprimećenih odgovora u nekom zaboravljenom pismu ili odlomku teksta (Van der Linden i Hubmann 2018). Ovaj rad zasnovan je na drugačijem pristupu. U njemu se razmatra istorijsko i logičko rasuđivanje na kojima počiva Marksova politička ekonomija. Pokazuje se da su različite kritike Marksa u protivrečnosti sa osnovnom svrhom ljudske proizvodnje uopšte i kapitalističke proizvodnje posebno. Rad zatim potvrđuje valjanost Marksovog logičko-istorijskog metoda i pokazuje da on pruža ključ za odgovor na pitanje zašto vrednost mora biti društveno potrebni rad, zašto je transformacioni problem stvaran događaj i zašto Okiševija teorema dolazi do suprotnog zaključka od onog kojeg je anticipirao Marks.

1 Skraćenica za *Die Marx-Engels-Gesamtausgabe* (*Celokupna dela Marksa i Engelsa*). Više o *MEGA* izdanju videti u Hecker, Rolf (2010), „The History and Meaning of the MEGA Project from its Inception until 1990", *Marxism* 21 7 (4): 279–290. (*Prim. prev.*)

Jefferies, Bill (2021), „The Labour Theory of Value, Simple Commodity Production and the Transformation Problem", *Critique: A Journal of Socialist Theory* 49 (1–2): 47–62.

Zašto radna teorija vrednosti?

Marksov logičko-istorijski metod odražava stvarni istorijski nastanak kategorija u njihovom izmenjenom obliku. On se pripisuje Engelsu, koji ga je razradio u svom prikazu Marksovog dela *Prilog kritici političke ekonomije* (Arthur 2004).[2] Uobražava se da se Marks smestio u stolicu i opustio dok je Engels revidirao osnovnu prirodu njegovog teorijskog metoda. Problem sa ovim shvatanjem je u tome što je Marks u uvodu *Osnova kritike političke ekonomije* (Marks 1979: 3–26), kao i na drugim mestima, razradio isti metod:

> Ekonomisti 17. veka, na primer, uvek počinju od žive celine, stanovništva, nacije, države, više država itd., ali uvek svršavaju time što putem analize iznađu neke određujuće apstraktne, opšte odnose, kao podelu rada, novac, vrednost itd. Čim su ovi pojedinačni momenti bili više ili manje fiksirani i apstrahovani, počeli su nicati ekonomski sistemi koji se od jednostavnog, kao rad, podela rada, potreba, razmenska vrednost, penju do države, razmene među nacijama i svetskog tržišta. Očito da je ova druga metoda naučno ispravna. (Marks 1979: 18)

Klasični ekonomisti počinju od žive celine, i, kako apstrahuju od stvarnosti, tako i razvoj njihovih apstrakcija, ili kategorija, nužno prati izmenjeni oblik samog stvarnog istorijskog razvoja. Oni nisu mogli izmisliti svoje kategorije pre nego što su one nastale. Kako je objasnio Isak Iljič Rubin (Isaak Illich Rubin):

> Ono što prikaz ekonomske misli čini naročito teškim jeste ova dvostrana priroda našeg zadatka: neophodnost da čitaocu istovremeno pružimo izlaganje kako *istorijskih* uslova u kojima su nastale i razvile se različite doktrine, tako i njihovo *teorijsko značenje*, odnosno unutrašnju logičku povezanost ideja. (Rubin 1979: 10)

Kristofer Džon Artur (Christopher John Arthur) suprotstavlja ono što on naziva sistematskom dijalektikom, završnim sistemom kategorija, metodu razvoja tih kategorija, odvajajući tako apstrakcije od njihove materijalne osnove. On tvrdi:

> Treba imati na umu da Marks ne uspeva da *dokaže* radnu teoriju vrednosti u prvoj glavi *Kapitala*. On prosto navodi da se vrednosni odnosi tiču razmene stvari koje su proizvodi rada, a da druge razmenljive stvari imaju cenu, ali ne i vrednost. (Arthur 2004: 156–157)

2 Videti Engels, Friedrich (1979), Karl Marx, „Prilog kritici političke ekonomije", u: Adolf Dragičević, Vjekoslav Mikecin i Momir Nikić (prir.), *Glavni radovi Marxa i Engelsa*, 2. izd., Zagreb: Stvarnost, str. 705–712. (*Prim. prev.*)

Artur smatra da „argument da rad zapravo čini sadržinu oblika vrednosti ne može biti tačan sa stanovišta čistog oblika razmene, jer mnoge stvari koje nisu proizvodi rada dosledno potpadaju pod oblik vrednosti“ (Arthur 2004: 157). Tvrdeći da je rad izvor vrednosti u kapitalističkoj ekonomiji, Marks je samo ponavljao misao koju je prvobitno razradio Dejvid Rikardo (David Ricardo) na početnim stranicama svoje knjige *O principima političke ekonomije i oporezivanja*. Rikardo je smatrao da je „rad osnova svih vrednosti“ (Rikardo 2012: 20). Ovo se odnosilo kako na relativnu, tako i na apsolutnu vrednost ili cenu, jer se relativne vrednosti ili cene mogu meriti samo ako postoji apsolutno merilo, tj. merna jedinica. On je 1815. godine razvio teoriju fizičkih cena zasnovanu na jednoj robi, žitu,[3] ali ju je, pod uticajem Tomasa Roberta Maltusa (Thomas Robert Malthus), do 1817. godine napustio. „Ni u jednom primeru proizvodnje proizvod nije potpuno isti kao predujmljeni kapital. Shodno tome, nikada ne možemo propisno govoriti o fizičkoj stopi proizvoda“, primetio je Maltus (Sraffa 1951: xxxi).[4] U delu *O principima političke ekonomije i oporezivanja* Rikardo tvrdi da, iako roba mora biti korisna ili imati upotrebnu vrednost (zbog čega bi je inače neko kupio?), upotrebna vrednost nije determinanta razmenske vrednosti ili cene robe, koja zavisi od dva činioca: „retkosti“ (koja određuje razmensku vrednost stvari koje, prema Arturu, nisu proizvodi rada) ili „količine rada potrebnog za njeno dobijanje“. Retke robe se ne mogu umnožavati i one čine samo „mali deo“ mnoštva roba koje se svakodnevno razmenjuju na tržištu. S druge strane, proizvodi rada se „mogu umnožavati[...] bez ikakve gornje granice“. Stoga Rikardo zaključuje:

> Tako, govoreći o robama, o njihovim razmenskim vrednostima i o zakonima koji određuju relativne cene ovih roba, mi uvek mislimo na one robe čija se količina može uvećati ljudskom marljivošću i u čijoj proizvodnji konkurencija nije ograničena. (Rikardo 2012: 14)

Stvari koje, prema Arturu, nisu proizvodi rada mogu se kupiti, ali one ne podležu zakonu vrednosti, koji je ograničen isključivo na proizvode rada. Robe koje nisu proizvodi rada, ili retke robe, a koje imaju cenu ali ne i vrednost, nisu predmet razmatranja političke ekonomije. Naposletku, način proizvodnje, koji čini ekonomsku bazu društva, tiče se proizvodnje ili proizvoda i označava jedinstvo proizvodnih snaga i proizvodnih odnosa. Ne označava jedinstvo nepostojećih snaga i nepostojećih odnosa nepostojeće proizvodnje.

---

3 Tzv. žitni model. Videti više u Jakšić, Miomir i Pejić, Lazar (2001), *Razvoj ekonomske misli*, 2. izd., Beograd: Ekonomski fakultet, str. 103. (*Prim. prev.*)

4 Iz Maltusovog pisma Rikardu od 5. avgusta 1814. godine. (*Prim. prev.*)

Hajnc Diter Kurc (Heinz Dieter Kurz) tvrdi da je Marks svojim „insistiranjem na 'zakonu vrednosti' i tvrdnji da je rad jedini izvor vrednosti" (Kurz 2018a: 84–85) usporavao, ograničavao i ometao razvoj političke ekonomije. Isto mišljenje iznosi Adžit Sinha (Ajit Sinha) i ponavlja pitanje Pjera Srafe (Piero Sraffa): „'Zašto ljudski rad? Koje su njegove magijske ili mistične vrline? Zašto ne ugalj, ili konjski rad, ili bilo koji drugi kvantitet? Nije li izbor ljudskog rada čisto proizvoljan?'" (Sinha 2016: 114). Problem koji je mučio Srafu je što se proizvodi (proizvodi ljudske proizvodne aktivnosti) fizički razlikuju od sirovina od kojih su sačinjeni, zbog čega su nesamerljivi s njima. Ako su nesamerljivi, nisu podložni zbrajanju. Ako nisu podložni zbrajanju, onda ne mogu služiti kao merilo vrednosti. Da bi robe bile samerljive, potrebno je da svaka od njih sadrži određenu količinu istovetne stvari, pošto se razmena odvija dobrovoljno između ljudi, te stoga mora biti objektivna, a ne subjektivna. Kroz razmenu se ova količina meri, tj. meri se koliko privatne svojine prelazi iz jednih ruku u druge. Pošto je privatna svojina svojstvena samo ljudskom svetu i pošto samo ljudska bića mogu posedovati privatnu imovinu, onda samo ona mogu da je razmenjuju. U sistemu fizičkih cena Pjera Srafe, koji predstavlja najsveobuhvatnije razvijenu teoriju fizičkih cena, i koji zagovaraju svi protivnici teoretičara fizičkih cena, ljudski rad je zamenjen „osnovnim robama", koje su definisane kao one robe koje ulaze u proizvodnju svih drugih roba. Srafin standardni sistem ili „Hipoteza" ograničen je na ove osnovne robe, jer „svi njegovi autputi moraju ujedno biti i njegovi inputi" (Sinha 2016: 201). Zaista, „prosečni privredni sektor proizvodi skup roba u istoj srazmeri u kojoj ih koristi kao inpute" (Sinha 2016: 200). Ništa se, dakle, ne dešava u Srafinom prosečnom sektoru, tako da to uopšte nije privredni sektor. Inputi i autputi, odnosno osnovne robe (koje predstavljaju i inpute i autpute) ostaju neizmenjeni, kvalitativno i relativno, u svojim međusobnim srazmerama. Srafa je naveo da, pošto se ništa ne menja u njegovom sistemu jednačina, „'možemo da pomnožimo obe strane jednačine proizvoljnim brojem, ostavljajući *sve* rezultate neizmenjenim, kao i da pomnožimo različite jednačine različitim brojevima'" (Sinha 2016: 127).

Pretpostavka da su inputi i autputi neizmenjeni nužno sledi iz upotrebe modela ravnoteže zasnovanog na komparativnoj statici. Ravnoteža u Srafinom modelu predstavlja snimak datog vremenskog trenutka. Stoga ona, kao snimak, ne može uključivati promenu, koja podrazumeva proticanje vremena. Pošto isključuje promenu, ona protivreči pretpostavci celokupne proizvodnje, koja zahteva da se autputi fizički razlikuju od inputa. To je ono što predstavlja proizvodnja. S druge strane, pretpostavka da su relativne cene fiksne protivreči kapitalističkoj proizvodnji, koja neprestano revolucioniše relativne cene u svom nastojanju da smanji troškove.

To je ono što predstavlja kapitalizam. S obzirom na to da se Srafine cene ne mogu promeniti, sve različite osnovne robe su identične, jer se relativne cene dveju različitih roba nužno moraju promeniti. Stoga Srafin model predstavlja model u kojem postoji samo jedna roba i u kojem su inputi i autputi kvalitativno i kvantitativno identični, a sve relativne cene fiksne. I ovo predstavlja napredak u političkoj ekonomiji?

Ako se inputi razlikuju od autputa, kao što bi morali u svakom stvarnom proizvodnom procesu, a relativne cene menjaju, kao što bi morale u bilo kom kapitalističkom proizvodnom procesu, onda je Srafin sistem neistinit. Sinha priznaje da bi, ako je Srafina ključna jednačina zapravo neistinita, njegov sistem bio „besmislen" (Sinha 2016: 138). Standardna roba „pruža mernu jedinicu na koju ne utiču promene u nadnicama i profitima" (Sinha 2016: 139). Sve što je potrebno pokazati jeste da ova hipoteza nije prosto imaginarna. Pretpostavljajući da su inputi i autputi neizmenjeni, da se sve robe uvek razmenjuju u istim fiksnim srazmerama jedna prema drugoj, onda je „'Hipoteza' tačna i za stvarni sistem takođe" (Sinha 2016: 139). Pošto je sistem besmislen ako je neistinit, pretpostavimo da je smislen i da je svet neistinit?

Ali ovo nije jedini problem. Ljudski rad je zajednički celokupnoj ljudskoj proizvodnji, ali nijedna druga roba nije. Ugalj, železo, žito ili konji nisu, pa stoga ne predstavljaju osnovne robe, prema Srafinoj ličnoj definiciji. Proizvodnja je proces u koji stupaju životinje i putem kojeg, na određeni način, fizički menjaju svoje okruženje. Životinje, uključujući i ljude, proizvode korisnije proizvode koji se razlikuju od manje korisnih sirovina iz kojih su proizvedeni: pčela pretvara polen u med, mravi lišće pretvaraju u plesan, šimpanza pomoću štapa sakuplja termite, konj đubri polje, ljudi grade piramide, automatsku spravu za predenje ili 5G mrežu. Ljudska proizvodnja je podskup životinjske proizvodnje u koju stupaju ljudi, ali nijedna druga životinja ne proizvodi 5G mrežu. Smit (Adam Smith) i Rikardo razmatrali su fizičke alternative radnoj teoriji vrednosti, pošto „hleb ili žito ulaze, direktno ili indirektno, u proizvodnju svih roba, jer sva proizvodnja zahteva radnike koji se hrane hlebom i stoga žitom" (Kurz 2018b: 54). Međutim, ne uzgajaju svi ljudi žito i ne prave svi ljudi hleb, naravno. Pa kolika je onda vrednost njihove proizvodnje? Da li je ozbiljno tvrditi da se vrednost proizvodnje može meriti na osnovu toga koliko je kriški dvopeka neko pojeo za doručak? Kurc tvrdi da „bilo koji proizvod koji je, direktno ili indirektno, potreban za proizvodnju svih u privredi proizvedenih roba može poslužiti kao zajednički treći činilac" (Kurz 2018b: 55), ali šta je proizvod? Ljudska proizvodnja se razlikuje od svake druge životinjske proizvodnje po tome što je to svesni poduhvat koji preduzimaju ljudi. Stoga je ljudski rad mera svesne ljudske proizvodne delatnosti i jedino što je zajedničko celokupnoj

ljudskoj proizvodnji. Ova analiza deluje toliko trivijalno, da Marks možda nije smatrao potrebnim da joj posveti više pažnje.

Ljudi imaju još jednu magičnu (ili zaista mističnu) sposobnost, za razliku od bilo koje druge životinje, a to je da mogu posedovati imovinu. Vrednost rada konja nije rad konja, već rad osobe koja je konja primorala da radi. Svojina je odnos između ljudi koji jednoj osobi daje isključivo pravo da raspolaže nečim (ili nekim) na bilo koji način koji ona smatra prikladnim, isključujući druge osobe iz toga. Pošto ljudi mogu posedovati nešto, onda oni mogu prodati vlasništvo nad nečim, ili ga razmeniti sa drugom osobom za nešto drugo što žele da poseduju. Ljudi, za razliku od drugih životinja (uključujući i konje), mogu da kupuju i prodaju robu. Srafa je ovo trebalo da zna, pošto mu je otac bio advokat. Kako je proizvodnja proces koji fizički menja inpute, tako su autputi nesamerljivi, ili različiti, ili fizički nemerljivi sa inputima uništenim u njihovoj proizvodnji. Tvrdnja da pored ljudskog rada može postojati i neka druga osnovna roba, npr. žito, gvožđe, ugalj itd., previđa da je proizvodnja model ljudske proizvodnje. Svojina, a sva vrednost je oblik svojine, jeste odnos između ljudi. Svrha prozvodnje, tj. procesa koji ona predstavlja, jeste fizička promena. Pretpostavka o fizičkim konstantama (nužna pretpostavka za fizičku alternativu radnoj teoriji vrednosti), tj. o dobrima koja ostaju ista kao inputi i autputi, održiva je samo u slučaju kada nema proizvodnje. „Stoga se", kako objašnjava Elena Luiza Lange (Elena Louisa Lange) (koja pokazuje da Arturova sistematska dijalektika ne protivreči samo zakonima političke ekonomije, već i Hegelovoj (Georh Wilhelm Friedrich Hegel) dijalektici), „radna teorija vrednosti, *po metodološkoj nužnosti*, provlači kao zlatna nit kroz *Kapital*, od početka do kraja" (Lange 2016: 244).

Prosta robna proizvodnja i kružni tok R–N–R

Artur odbacuje logičko-istorijski metod kao „linearnu logiku" i smatra da je pojam prostog robnog prometa ili proizvodnje, koji kružni tok R–N–R shvata kao nekapitalistički, pogrešan. On tvrdi: „Ortodoksna tradicija, od Engelsa, preko Svizija (Paul M. Sweezy) i Mika (Ronald L. Meek), do Mandela (Ernest Mandel), shvatala je ova poglavlja[5] kao da nisu govorila o kapitalizmu, već o navodnom načinu proizvodnje koji su oni nazvali 'prostom robnom proizvodnjom'" (Arthur 2004: 18). On primećuje da Marks nikada nije koristio termin „prosta robna proizvodnja" da bi opisao kružni tok R–N–R, već da je taj termin Engelsov izum. Marks je koristio termin „prosti robni promet", a Rubin „prosta robna privreda". Engelsov termin je superiorniji

5 Misli se na prva poglavlja prvog toma *Kapitala*. (*Prim. prev.*)

u tom smislu što naglasak stavlja na proizvodnju, a ne na promet. On ne definiše kružni tok R–N–R kao privredu ili način proizvodnje. Koji god termin da se koristi, on se odnosi na nekapitalistički kružni tok R–N–R:

> Kružni tok *R–N–R* polazi od krajnje tačke neke robe, a završava se krajnjom tačkom neke druge robe, koja ispada iz prometa i upada u potrošnju. Otuda je njegov krajnji cilj potrošnja, zadovoljavanje potreba, jednom reči upotrebna vrednost. (Marks 1978a: 139–140).

Razlog za razmatranje kružnog toga R–N–R je taj što je kapitalistički kružni tok N–R–N' potekao iz proste razmene roba:

> Prosti robni promet – prodavanje radi kupovanja – služi kao sredstvo za konačni cilj koji se nalazi van prometa, za prisvajanje upotrebnih vrednosti, za zadovoljenje potreba. Nasuprot tome, promet novca kao kapitala cilj je samom sebi, jer se oplođavanje vrednosti zbiva jedino u okviru ovog stalnog obnavljanog kretanja. Stoga kretanju kapitala nema granica. (Marks 1978a: 142)

Artur smatra da Marks pretpostavlja celinu razvijenog kapitalističkog načina proizvodnje od početka *Kapitala*: „Marksov prikaz ne predstavlja niz modela sve složenijih objekata, već progresivni razvoj oblika *istog objekta*" (Arthur 2004: 18). Ovo je elementarna pojmovna greška. Roba u svom najjednostavnijem obliku nije kapital (ili, preciznije rečeno, proizvodni odnos), ali to postaje u procesu istorijskog razvoja. Kao što je primetio Rubin, Marks navodi da „jednostavna kategorija (npr. vrednost) može istorijski postojati pre konkretne (npr. cene proizvodnje), ali pri tome prva još ima karakter zametka, embrionalni karakter, izražava odnose 'konkretnosti koja se nije razvila'" (Rubin 1978: 259). Stoga, nastavlja dalje Marks: „Mada je jednostavnija kategorija istorijski mogla da postoji pre konkretnije kategorije, ona može u svom punom intenzivnom i ekstenzivnom razvitku da pripada upravo samo složenijim oblicima društva" (Marks 1979: 20). Kružni tok R–N–R je isti i ne predstavlja način proizvodnje, kako god ga nazvali (Laibman 1984). Umesto toga, on reguliše razmenu roba pre nastanka kapitalističkog načina proizvodnje, ili generalizovane robne proizvodnje ili razmene, ili kružnog toka N–R–N'.

„Prema Marksu, zakon vrednosti se zasniva na razmeni u skladu sa društveno potrebnim radnim vremenom, ali u slučaju proste robne proizvodnje ne postoji mehanizam koji bi datog proizvođača primorao da postigne takav cilj ili da bude izbačen iz posla" (Arthur 2004: 20), smatra Artur. Svakako je tako i to je razlog zbog kojeg kružni tok R–N–R nije kapitalistički. Mali proizvođači, poljoprivrednici i sitne zanatlije razmenjuju za

novac svoje viškove u vidu upotrebne vrednosti pre nego što novcem koji su dobili od prodaje kupe druge upotrebne vrednosti. Ako je ta razmena neekvivalentna, ne postoji mehanizam koji bi ih primorao na bankrot, jer se ovde ne radi o kapitalističkom odnosu. Oni će prosto dobiti više ili manje upotrebnih vrednosti nego što su očekivali. Artur dodaje da kada su svi inputi podređeni vrednovanju, odnosno razmeni unutar kružnog toka N–R–N', „onda je moguće objektivno poređenje stopa prinosa na kapital i konkurencija između kapitala omogućava sprovođenje zakona vrednosti" (Arthur 2004: 20), pokazujući time odsustvo smisla za istorijsko tumačenje. Kružni tok R–N–R nije kapitalistički odnos, pa nema prinosa na kapital i kapitala. On primećuje da, iako u kružnom toku N–R–N' „usled graničnih uslova za takve razmene postoje ograničenja, ipak ne postoji mogućnost preciznog određivanja proporcija dotične razmene" (Arthur 2004: 20). Granični uslovi, koliko robe proizvođač proizvodi, fizička količina njegovog viška, osobina i vrsta robe koju proizvodi, njihova udaljenost od tržišta itd., nisu kapitalistički. Prosta robna razmena nije kapitalistička proizvodnja, ali se u nju pretvorila, kako se robna razmena razvijala. Artur preferira Kantove (Immanuel Kant) antinomije, čist razum i nespoznatljivu stvar po sebi, biće ili ništavilo, postojanje ili nepostojanje vrednosti, tako da je njegov metod nedijalektičan. Kao što je Hegel primetio, između bića i ništavila je postajanje. Artur se bavi fiksnim apsolutima, suprotstavljajući završni oblik kategorije njenom postanku, promeni i razvoju. Zabuna u koju je upao potiče iz njegove tvrdnje da, pošto se *Kapital* bavi kapitalizmom, onda svi odnosi opisani u njemu moraju biti kapitalistički. Kružni tok R–N–R nije oblik kapitalističkog načina proizvodnje i nije određen kapitalističkim zakonima. Kako kaže Marks:

> Razmena roba po njihovim vrednostima, ili približno po njihovim vrednostima, zahteva, dakle, *mnogo niži stepen* nego razmena po cenama proizvodnje, za koju je potreban neki određeni stepen kapitalističkog razvitka... Ovo važi za prilike *u kojima sredstva za proizvodnju pripadaju radniku*, a takvo stanje nalazimo, u starom kao i u modernom svetu, kod seljaka koji sam obrađuje sopstvenu zemlju i kod zanatlije. (Marks 1978b: 151)[6]

Prosta robna proizvodnja razvija se u okviru ranijih nekapitalističkih načina proizvodnje. Kapitalizam, na kraju krajeva, postoji, pa mora odnekud poticati. Artur tvrdi da je Rubin opovrgao Engelsova shvatanja u svom delu *Ogledi o Marksovoj teoriji vrednosti* (Rubin 1978: 257). Rubin je zaista kritikovao Engelsovo izvođenje zakona vrednosti u onom aspektu koji se odnosi na determinantu relativnih cena roba pre postojanja kapitalizma,

6 Kurziv u citatu potiče od autora ovog rada. (*Prim. prev.*)

iako je dodao: „Mi se ovde nećemo baviti istorijskom prepirkom o tome da li su se robe do nastanka kapitalizma razmenjivale srazmerno utroškima rada potrebnim za njihovu proizvodnju, ili nisu“ (Rubin 1978: 257). Rubinova knjiga objavljena je 1928. godine kao zbirka eseja nastalih pri kraju sovjetske Nove ekonomske politike (NEP). Ona predstavlja deo polemike Rubinove grupe, „idealista“ ili teoretičara vrednosti, sa „mehanistima“ ili teoretičarima fizičkih cena, koje je predvodio Aleksandar Aleksandrovič Bogdanov (Alexander Aleksandrovich Bogdanov) i koje je podržao Gosplan[7]. Rubin je želeo da naglasi da je vrednost, ili apstraktni rad, društveni odnos karakterističan za kapitalizam. Ne samo zbog toga što je Sovjetski Savez sredinom dvadesetih godina prošlog veka imao oblik tržišne ekonomije koji je prolazio upravo kroz onu vrstu promene koju je Engels opisao terminom proste robne proizvodnje. On se suprotstavio ideji mehanista da je vrednost aistorijska transcendentalna kategorija koja važi za sva vremena i u svakom ljudskom društvu. Međutim, razlike između Engelsa i Rubina preuveličane su. Rubin podseća na Marksovu tvrdnju da je „potpuno[...] pravilno smatrati vrednosti robâ ne samo teorijski nego i istorijski kao *prius* cenâ proizvodnje“ (Marks 1978b: 152)[8] i primećuje da je pre prelaska iz carstva rada u carstvo kapitala (Maksakovsky 2004) tržište bilo nerazvijeno, da nije bilo opšteg izjednačavanja različitih vrsta rada i da se trgovalo samo viškovima. Upravo je na ovo ukazao Engels u svom tekstu iz 1895. godine, koji je preštampan kao dodatak trećem tomu *Kapitala*.

Paradoks na koji je Engels ukazao jeste da se, iako tek sa pojavom kapitalizma zakon vrednosti počinje da deluje neometan nekapitalističkim ograničenjima, nastanak kapitalizma poklapa se sa transformacijom vrednosti u cene proizvodnje. U trenutku kada zakon vrednosti postaje univerzalan, proizvodi se više ne razmenjuju srazmeno radu utrošenom na njihovu proizvodnju. Radna teorija vrednosti se može razumeti u dva smisla. U prvom kao zakon koji je delovao samo slabo, delimično i neravnomerno, kao supsidijarni zakon u okviru ranijih nekapitalističkih načina proizvodnje u kojima je utrošeno radno vreme manje-više direktno određivalo relativne cene. U tom smislu ju je razumeo Srafa, koji je napisao:

> Ironija je u tome što bi teorija zasnovana na pojmu ’*graničnog proizvoda kapitala*’ bila tačna *onda i samo onda* kad bi ’*radna teorija vrednosti*’ bila univerzalno primenljiva. Ovo bi zahtevalo da svi proizvodi imaju isti organski sastav... Tada bi se robe *uvek* razmenjivale po vrednostima i njihove relativne cene se ne bi menjale, čak ni kada bi se produktivnost rada povećala. (Kurz 2018a: 89)

7 Skraćenica za Državnu plansku komisiju SSSR-a. (*Prim. prev.*)
8 Kurziv u citatu potiče od autora ovog rada. (*Prim. prev.*)

Marks radnu teoriju vrednosti nije razumeo u ovom smislu. Relativne cene jednake su vrednostima (manje ili više) u prelaznom periodu ka kapitalizmu, ali ne i posle njega. Porast fiksnog kapitala stvara kapitale različitog organskog sastava, tako da konkurencija sada preraspodeljuje višak vrednosti da bi se izjednačile profitne stope. Kada je prelaz u kapitalizam završen, zakon vrednosti dobija drugačije značenje. On sada predstavlja opšti zakon koji reguliše proizvodnju i u okviru kojeg se relativne cene roba praktično nikada ne poklapaju sa količinom rada potrebnog za njihovu proizvodnju.

Prelazak u kapitalizam i rešenje transformacionog problema

Ladislav fon Bortkjevič (Ladislaus von Bortkiewicz) je pokazao da je, pod pretpostavkom proste reprodukcije, proizvodnja disproporcionalna ako se cene autputa u Marksovom primeru transformacije izjednače sa cenama inputa u narednom periodu proizvodnje. Matematički izraženo, postojao je različit broj jednačina od broja nepoznatih, tako da je, prilikom transformacije vrednosti u cene proizvodnje, bilo nemoguće istovremeno zadržati jednakost između sume vrednosti i cena i sume viška vrednosti i profita. Ako se posmatra odvojeno od stvarnosti, onda ova disproporcija protivreči zahtevu matematičkog savršenstva, koji se, po meri čistog razuma, smatra nužnim.

Prema Van der Lindenu (Marcel van der Linden) i Habmanu (Gerald Hubmann) (Van der Linden i Habmann 2018: 9), postoji „šest“ standardnih rešenja za pomenutu disproporcionalnost u Marksovom transformacionom algoritmu na koju je ukazao Fon Bortkjevič. Začuđujuće, čini se da sva rešenja prihvataju ispravnost Fon Bortkjevičevog poistovećivanja matematičke istine sa logičkom istinom ili čistim razumom. Nijedno od ovih rešenja na kraju ne otklanja transformacioni problem, jer nastoje da ga zaobiđu, a ne da ga objasne. Bez obzira na namere autora, rezultat je potkopavanje doslednosti Marksovog argumenta. Marksova teorija je materijalistička, iako je i Hegel bio mišljenja da:

> Valja smatrati za najvišu krajnju svrhu nauke da se... proizvede izmirenje uma, koji je svestan samoga sebe, s umom koji bitkuje, sa stvarnošću. (Hegel 1987: 34)

Kategorije Marksove političke ekonomije dedukovane su iz istorije, stvarnog ljudskog društva. One su logičke ako su stvarne. Stoga se test ispravnosti Marksove logike ne sastoji u njenoj saglasnosti sa svetom čistog razuma, već sa stvarnim svetom. Ako je stvarnost disproporcionalna, onda i transformacioni algoritam mora biti takav. Iako bi matematički savršena

transformacija zadovoljavala kriterijume čiste logike, ona bi bila pogrešna, odnosno u suprotnosti sa stvarnim istorijskim razvojem kategorija, ukoliko je stvarni istorijski razvoj bio disproporcionalan. Logičko-istorijski metod, kada se primeni na transformacioni problem, vodi zaključku da je prelazak sa vrednosti na cene proizvodnje bio diskontinuiran, krizom ometen događaj.

U *Osnovama kritike političke ekonomije* (Marks 1979) Marks primećuje da investicije u fiksni kapital, odnosno industrijska revolucija, narušavaju neophodne proporcije u proizvodnji, pošto se putem konkurencije višak vrednosti preraspodeljuje shodno količini predujmljenog kapitala, a ne shodno proizvedenoj vrednosti u pojedinačnom sektoru.

Putem konkurencije višak vrednosti se preraspodeljuje kako bi se izjednačili profiti, čime se narušava veza između vrednosti i relativnih cena, tako da prelazak sa vrednosti na cene proizvodnje podrazumeva sledeće:

> Do *opšte hiperprodukcije* ne bi došlo zato što je relativno *premalo* roba koje troše radnici ili premalo roba koje troše kapitalisti, već zato što bi se *i jedne i druge* [robe] proizvodilo previše – ne previše za *potrošnju* već za održanje *ispravnog odnosa između potrošnje i oplodnje vrednosti; previše za oplodnju vrednosti*. (Marks 1979: 289)

Zakon vrednosti, u smislu zakona koji određuje relativne cene roba radnim vremenom, više ne deluje, iako zakon vrednosti, u smislu zakona kao kontrolnog mehanizma načina proizvodnje, tek sada deluje. Ova podvojenost pruža stvarno rešenje za transformacioni problem, koje nije samo logičko, već istorijsko. Preobražaj proizvodnje kroz porast podele rada koji je opisao Smit kulminirao je u onome što je Rubin nazvao „manufakturom“:

> Industrijski kapitalizam je mogao da napravi svoj pobedonosni napredak tek nakon što je *fabrika*, sa svojom ekstenzivnom primenom mašina i parnih mašina, potisnula ručni rad *manufakture*. (Rubin 1979: 221)

Rubin određuju stvarnu godinu u kojoj se ovaj prelaz završio: „Početak industrijske revolucije obično se vezuje za 1769. godinu“ (Rubin 1979: 221). Upravo to je bila stvarna istorijska transformacija vrednosti u cene proizvodnje, stvarni događaj koji je obeležio nastanak samog kapitalističkog načina proizvodnje. Kao što je Rubin rekao:

> Džinovski porast nacionalne proizvodnje nije ni najmanje smanjio siromaštvo naroda. Mašine, čija je namena bila ušteda na ljudskom radu, često su dodatno podsticale *pogoršavanje* uslova rada. Uvedene grozničavim tempom, istisnule su ručne prelce, tkače, kao i druge radnike, kojima je pretila ili smrt od gladi ili život u siromaštvu. (Rubin 1979: 225)

„Mašina, koja je dovela do potpune propasti ručnih prelaca i tkača, oglasila je posmrtno zvono *kućnoj* radinosti", nastavlja Rubin (Rubin 1979: 226). „Široke mase *radnika* patile su ne samo zbog visokih cena žita, već i zbog uvođenja mašina, niskih nadnica i nezaposlenosti" (Rubin 1979: 228). Marksov logičko-istorijski metod pruža ključ za rešenje transformacionog problema. Ispostavlja se da se rešenje svodi na prepoznavanje činjenice da je stvarna transformacija vrednosti u cene proizvodnje bila disproporcionalna. Problem je odgonetnut, a ne rešen, pošto je disproporcionalnost ispravno anticipirana matematičkom disproporcionalnošću u Marksovom algoritmu.

Fizički ili socijalni višak?

„Veza između eksploatacije i teorije vrednosti često je dovođena u pitanje[...] Tridesetih godina prošlog veka, Oskar Lange (Oskar Lange)[9] je smatrao da se 'činjenica o eksploataciji može takođe dedukovati bez oslanjanja na radnu teoriju vrednosti', što je stav koji su kasnije branili Džefri Martin Hodžson (Geoffrey Martin Hodgson), Džerald Alan Koen (Gerald Allan Cohen) i drugi", pišu Van der Linden i Habman (Van der Linden i Hubmann 2018: 17). U kapitalističkoj ekonomiji profit predstavlja razliku između cene i troškova. Ako pođemo od kružnog toka N–R–N', onda je N' – N = ϖ, pri čemu N' označava ukupan prihod, N ukupan rashod, a ϖ profit. Profit je nužno objektivan, pošto se prodaja odvija između dve različite osobe, ali da li profit mora biti oblik viška rada?

Adžit Sinha, nastupajući iz srafijanske perspektive, imenuje subjektivan, kvantni i objektivan pristup kao tri pristupa pojmu viška. Maršalovski i kejnzijanski pristup su subjektivni. Višak je definisan perspektivom pojedinca. Menja se u zavisnosti od tačke gledišta posmatrača (možda kao različiti pogledi u ogledalu, ako gledam sa jedne strane, višak oko mog struka je prilično veliki, ako gledam sa druge, ne toliko). Kakve veze ovo ima sa političkom ekonomijom? U kapitalističkoj ekonomiji višak je objektivan i predstavlja razliku između cena i troškova. Sinha tvrdi da je subjektivni pristup „u skladu sa stavom kvantne fizike da ne postoji određeno stanje stvarnosti pre njenog posmatranja ili merenja" (Sinha 2016: 84). U fizici, princip neodređenosti ili Hajzenbergov (Werner Karl Heisenberg) princip tvrdi da se brzina i položaj kvantnog objekta ne mogu precizno izmeriti u istom trenutku, čak ni u teoriji, pošto sam čin merenja, na kvantnom nivou,

9 Videti Lange, Oskar (1935), „Marxian Economics and Modern Economic Theory", *The Review of Economic Studies* 2 (3): 189–201. Srpski prevod dostupan je u Lange, Oskar (1981), Marksova ekonomija i moderna ekonomska teorija, *Marksizam u svetu: Časopis prevoda iz strane periodike i knjiga* 8 (10): 1–18. (*Prim. prev.*)

utiče na stanje objekta koji se meri. Teško da ovo važi za ekonomski višak, koji se može vrlo precizno izmeriti. On predstavlja, kao što smo rekli, razliku između cena i troškova.

Shvatanje prema kojem pojedinac kreira svet u kojem živi tako što ga opaža, znači da objektivna stvarnost ne postoji, odnosno da ne postoji svet izvan subjekta ili odvojen od njega. Ovo je subjektivni idealizam Imanuela Kanta ili Ludviga Vitgenštajna (Ludwig Wittgenstein), Srafinog kolege. To znači da, pošto svet nema prethodno objektivno postojanje nezavisno od percepcije pojedinca, pojedinac kreira svet tako što ga spoznaje. Pošto je Bog jedino biće koje može da stvori svet, onda je pojedinac – Bog. Možda je Srafa Bog, ali ovo deluje malo verovatno, s obzirom na to da nije bio u stanju da objasni višak.

„Ali sa čisto objektivne ili determinističke naučne tačke gledišta, u kojoj nema mesta za subjekta, višak takođe mora iščeznuti" (Sinha 2016: 84), ističe Sinha. Ili, kako Srafa kaže: „Ako neko pokuša da zauzme sasvim objektivnu tačku gledišta, sam pojam viška iščezava". Ako je cena autputa određena količinom inputa uništenih u njegovoj proizvodnji, onda, pošto višak predstavlja razliku između cene i troškova, ne može biti viška. Otuda sam pojam viška iščezava. Nesposoban da nedvosmisleno objasni šta je višak, Sinha pretpostavlja da bi objašnjenje moglo ležati van „ekonomske oblasti" (Sinha 2016: 86). S obzirom na to da je svrha ekonomske nauke, prema Srafi, bila da proučava višak, čitalac se pita – o kojoj oblasti je reč? On navodi da je Srafa ostao „veran perspektivi neodređenosti, koja karakteriše kvantnu fiziku" (Sinha 2016: 88). Očekivano, jer ono što je neodređeno u Srafinoj teoriji jeste njegovo nepostojeće objašnjenje viška.

Srafa, Sinha, Hodžson, Koen, Romer (John Roemer) i drugi samo su ponavljali varijante matematičkog objašnjenja viška koje je dao Vladimir Karpovič Dmitrijev (Vladimir Karpovich Dmitriev). Radi se o paradoksu koji je izneo Dmitrijev (Kliman 2001) i koji je predstavljao prvobitno matematičko opovrgavanje teorije vrednosti. Dmitrijev je tvrdio da se, pod uslovom da se autput može proizvesti bez ekvivalenta, višak može neposredno objasniti, bez ikakve teorije vrednosti. Ako jedna stvar može samu sebe umnožiti, onda se višak može proizvesti bez ljudskog rada. Shodno tome, ljudski rad ne može biti izvor viška. U njegovom najpoznatijem primeru dat je određeni broj robota, recimo četiri, koji, kako Dmitrijev tvrdi, mogu proizvesti petog robota, a da pritom sami ostanu neizmenjeni. Ako je ovo moguće, onda peti robot, podeljen sa četiri postojeća robota, daje profitnu stopu od 25%. Ali, naravno, u ovom primeru peti robot nije samo proizveden bez upotrebe ljudskog rada, već je proizveden bez ikakvih inputa. Robot je proizveden ni iz čega, pošto su prva četiri robota neizmenjena. Kako se nešto ne može proizvesti ni iz čega, to je i

proizvedeni robot ništa, jer je identičan postojećim robotima, što dalje znači da su i oni – ništa.[10]

Endru Klajman (Andrew Kliman) (Kliman 2007: 41–43) je pokušao da odgovori Dmitrijevu pretpostavljajući da bi cena mašine, ako bi ona bila besplatna, bila jednaka nuli, pa bi i profitna stopa bila jednaka nuli. Kritikujući Klajmana, Sinha je naveo da su u ekonomiji koja proizvodi samo jedno dobro cene uvek jednake jedinici i da svaka druga pretpostavka protivreči „osnovnim načelima" logike. Kakve logike? Ekonomija u kojoj se proizvodi samo jedno dobro nije ekonomija, ili, preciznije govoreći, model takve ekonomije nije model ekonomije, jer se proizvodnja mora sastojati iz dva dobra, inputa i različitog autputa. Prema Srafi, cena robe predstavlja količinu inputa uništenih u njenoj proizvodnji, ali nijedan input u pomenutom primeru nije uništen, pa zašto bi onda cena bila jednaka jedinici? Ništa nije uništeno da bi se proizveo peti robot, tako da, prema Srafinom ličnom rasuđivanju, on nema cenu. Model Dmitrijeva (i Srafe, Hodžsona, Koena, Romera i drugih) ili nije model proizvodnje, pošto inputi ostaju neizmenjeni, ili je model ničega.

Sinha priznaje da „onda kada se 'prihvati' postojanje viška u sistemu, on postaje, po Srafinim rečima, 'samoprotivrečan'" (Sinha 2016: 186). Pošto u zbiru inputi više nisu bili jednaki autputima, onda i cena robe više nije jednaka robama uništenim u njenoj proizvodnji, pa „stoga više nemamo sistem jednačina, jer desne strane, izražene u vrednostima ili u fizičkim proizvodima, nisu jednake levim stranama" (Sinha 2016: 186). Dakle, ako postoji višak, Srafa nema objašnjenje za cenu.

Ali zašto Srafin višak iščezava? Recimo da su sva preduzeća odlučila da povećaju prodajne cene za 10% kako bi one bile veće od troškova. Tada bi

10 Francuski ekonomista Anri Deni (Henri Denis) zbijao je šale s ovim primerom, navodeći da je pretpostavka o postojanju proizvodnje bez ljudskog rada jednaka pretpostavci da kokoška ima zube, te da je Dmitrijev možda bio dobar matematičar, ali loš dijalektičar. Svojevremeno je engleski ekonomista Robert Torens (Robert Torrens) u delu *Ogled o proizvodnji bogatstva, s dodatkom u kojem su načela političke ekonomije primenjena na sadašnje prilike u ovoj zemlji* izneo sličan primer, tvrdeći da, ako bi neki zakupac za 100 kvartera žita dobio 120, tada bi višak od 20 kvartera predstavljao profit, na šta je Marks odgovorio da ovakav „način posmatranja sam po sebi ima upravo toliko veze s pitanjem profita kao kad bismo hteli reći da žica koja je procesom rada postala hiljadu puta duža od metala iz koga je izvučena – pošto se njena dužina uhiljadustručila, predstavlja hiljadu puta veći profit."„Ali", nastavlja dalje Marks, „ni veća dužina žice, ni veći broj zrna ne čine *profit*, koji se odnosi samo na razmensku vrednost, iako se ova razmenska vrednost predstavlja u višku proizvoda... Dakle, iz jednog primera koji *nema* nikakve veze s profitom, sa suviškom *vrednosti* proizvoda preko *vrednosti* predujmljenog kapitala, Torens izvodi postojanje profita". Videti Marks, Karl (1978), *Teorije o višku vrednosti*, tom 3, Beograd: Prosveta, str. 60–61. Može se reći da je Marks ovim odgovorom anticipirao kritike koje će mu biti upućene nakon njegove smrti. (*Prim. prev.*)

se i merilo cena povećalo za 10% i ništa se ne bi promenilo. Ili, recimo da jedno preduzeće podigne cene za 10% – u tom slučaju ne bi moglo ništa da proda. Ili, recimo da sva preduzeća obrazuju kartel i dogovore se da povećaju cene za 10%, dok merilo cena ostaje isto. Pod pretpostavkom da postoji konkurencija, tj. više od jednog preduzeća, ako jedno preduzeće napusti kartel i proda svoju robu za cenu koja je malo niža od cene ostalih preduzeća, ali iznad troškova proizvodnje, onda će njemu pripasti sve prodaje i time i svi profiti, sve dok konkurencija potonje neminovno ne svede na nulu. Shodno tome, mora postojati neki objektivan činilac koji sprečava da se cene izjednače sa troškovima. On ne može biti fizičke prirode, jer, kao što smo već utvrdili, jedini zajednički činilac celokupne ljudske proizvodnje je ljudsko radno vreme. Pošto se vlasništvo razmenjuje, objektivni činilac mora biti oblik svojine, pravo jednog čoveka da nešto poseduje, raspolaže s njim po volji, isključujući iz toga sve druge ljude. Višak može biti samo društvene, a ne fizičke prirode, ili fizičke utoliko što je društvene, odnosno, drugačije rečeno, može biti samo oblik viška vrednosti.

Uz pretpostavku da su vrednosti jednake cenama, količina društveno potrebnog rada na strani inputa bila bi jednaka količini društveno potrebnog rada na strani autputa, kako za relativne, tako i za agregatne cene. Kao što kapitalista plaća cenu rada ili nadnicu, a zauzvrat dobija radnikovu sposobnost za rad, tako se u procesu proizvodnje dodata vrednost, ili svojina, prenosi iz ruku radnika u ruke vlasnika sredstava za proizvodnju. Pod pretpostavkom da su vrednosti transformisane u cene proizvodnje, važi jednakost sume vrednosti i cena i viška vrednosti i profita, iako vrednost ne postoji odvojeno od njenog transformisanog oblika, tj. cene proizvodnje. Vrednosti više nisu jednake cenama na nivou relativnih cena, već samo na agregatnom nivou. Na agregatnom nivou, vrednost na strani inputa jednaka je vrednosti na strani autputa, tako da je višak vrednosti izvor celokupnog profita. Višak vrednosti preraspodeljuje se između kapitalista putem konkurencije, ali bez obzira na to, profiti ne padaju s neba.

Tendencija padanja profitne stope i Okišijeva teorema

Zakon tendencijskog pada profitne stope tvrdi da profitna stopa, u čije izračunavanje ulaze i stalni i promenljivi kapital, mora biti manja od stope viška vrednosti s obzirom na to da samo promenljivi kapital stvara višak vrednosti (pošto samo ljudi mogu posedovati imovinu, a višak je oblik svojine). Kako usled akumulacije fiksni kapital raste, stopa profita, *ceteris paribus*, mora pasti. Naravno, postoje činioci sa suprotnim dejstvom, ali razlog zašto profitna stopa na kraju mora pasti tiče se činjenice da je rast stanovništva, pa tako i radne snage, radnih sati i stope viška vrednosti ograničen

reprodukcijom ljudske vrste, dok je reprodukcija kapitala ograničena jedino samim procesom kapitalističke akumulacije N–R–N'. Razlog zbog kojeg je profitna stopa u periodu globalizacije porasla, a klasna borba suštinski iščezla, jeste opadanje svetskog organskog sastava kapitala usled integracije bivših centralno planskih ekonomija u svetsko tržište.

Kritičari Marksu prigovaraju da je njegova matematika bila nepodesna za pravilno razumevanje ovog problema. Nažalost, tvrdi se, Marks nije izmislio linearnu algebru, koja je otkrivena tek nakon njegove smrti. Kurc, koji naročito nije zadivljen Marksovim matematičkim sposobnostima, piše:

> Nije iznenađujuće da su, opremljeni boljim analitičkim aparatom, ekonomisti kao što su Fon Bortkjevič, Srafa ili Okišio mogli dati tačne i konačne odgovore na probleme koje raniji teoretičari nisu uspeli da reše. (Kurz 2018a: 87)

O Fon Bortkjeviču i Srafi smo govorili, ali šta je sa Okišijem? Okišio je bio posleratni japanski marksista. Njegova teorema dokazuje da, pod pretpostavkom da se postojeće cene ne menjaju, ako troškovi padaju, profitna stopa mora porasti pošto profit predstavlja razliku između cena i troškova. Okišijeva teorema često se kritikuje kao srafijanski eksperiment, što nije slučaj. Okišio je svoj rad objavio 1961. godine, samo godinu dana posle objavljivanja Srafine knjige *Proizvodnja roba pomoću roba* (Sraffa 1980). Verovatno da on nije ni čuo za Srafu kada je njegov rad, u kojem eksplicitno pretpostavlja da su cene izrazi radnog vremena, objavljen. No, postoje određene sličnosti sa srafijanizmom u njegovom radu. Na primer, Okišio pravi razliku između sektora koji proizvode osnovne robe, odnosno onih sektora koji proizvode kapitalna dobra i dobra koja čine nadnicu radnika, na osnovu toga što oni direktno utiču na cenu reprodukcije radne snage, a govori i o ceni proizvodnje konstantnog dobra, dok se sva dobra menjaju pojedinačno i na agregatnom nivou, tako da ne može postojati fizička mera proizvodnje. Međutim, ove tvrdnje su sporne, jer su neki sektori neposrednije povezani sa proizvodnjom osnovnih potrošnih dobara nego drugi, tako da promena cena njihovih proizvoda ima, u odnosu na druge sektore, veći uticaj na promenu cena inputa, dok bi se za konstantno dobro moglo reći da potpada pod kategoriju upotrebne vrednosti (poput odeće ili hleba), bez promene suštine argumenta.

Razlog koji je Okišija naveo na zaključak da profitna stopa mora rasti kad troškovi padaju mnogo je prostiji. On pravi razliku između mere produktivnosti i mere troškova. Mera troškova je količina rada direktno (u obliku varijabilnog kapitala) i indirektno (u obliku fiksnog i stalnog opticajnog kapitala) sadržana u robi i potrebna da se ona proizvede. Okišio tvrdi da su ove dve količine određene osnovnim sektorima, odnosno sektorima koji

proizvode sredstva za potrošnju i proizvodnju koja zajedno čine troškove. Ovo je sporno jer nadnica uključuje kulturni element. Pritom nije jasno da li indirektni rad uključuje transfere u osnovne sektore i iz njih radi izjednačavanja profitnih stopa, ali kako god bilo, ovo nije najbitnije. Okišio zatim pretpostavlja da je mera produktivnosti veća od mere troškova za neki nepoznati iznos ili proizvoljnu maržu, što čini profit. Ključna stvar koju treba primetiti jeste da je marža dodata bez ekvivalenta, da ona ne potiče niotkuda, pa se stoga ne sastoji od opredmećenog rada i nema objektivnu granicu.

Vrednosti transformisane u cene proizvodnje i dalje su stvarne. Ukupan višak vrednosti je stvarna količina opredmećenog rada, trošak za radnike koji ga stvaraju, iako ne za kapitaliste koji ga prisvajaju. Ukupan iznos ostvarenog profita u jednom sektoru sastoji se od profita ostvarenog u tom sektoru, plus ili minus transferi profita u druge ili iz drugih sektora, radi izjednačavanja profitnih stopa. Pretpostavljajući da mera produktivnosti uključuje profite proizvedene bez ekvivalenta, da je prosto viša od mere troškova, Okišio raskida objektivnu vezu između profita i viška vrednosti. Inovatorski kapitalista povećava svoj profit, između ostalog, povećavajući transfere koji mu pristižu od njegovih konkurenata. Shodno tome, smanjenje troškova u inovatorskom sektoru nema uticaja na cenu. Kao što Okišio kaže:

> Možemo sa sigurnošću reći da svaka proizvodna tehnika koju uvede kapitalista smanjuje trošak proizvodnje po postojećim cenama i nadnicama. Stoga moramo prihvatiti zaključak da svaka tehnička inovacija koju uvedu kapitalisti u osnovnim sektorima nužno povećava opštu profitnu stopu, osim ako stopa realnih nadnica ne poraste dovoljno. (Okishio 1961: 92)

Ako su cene date, onda svako smanjenje troškova mora dovesti do povećanja viška, pošto višak predstavlja razliku između cene i troškova. S druge strane, ako masa profita mora biti jednaka masi viška vrednosti na agregatnom nivou, onda će promena troškova uticati na cene na agregatnom nivou. Ako je mera produktivnosti prost dodatak na meru troškova, onda ne postoji mehanizam putem kojeg inovacija može promeniti organski sastav kapitala i time agregatnu cenu i profite. Ako se u model uključi jednakost viška vrednosti i profita, ili, drugačije rečeno, ako je višak koji se dodaje meri produktivnosti ograničen ukupnim iznosom viška vrednosti proizvedenog u celokupnoj privredi, onda će smanjenje troškova sigurno povećati profite inovatorskih kapitalista, ali će njegov učinak na opštu profitnu stopu biti neodređen. Cene će se menjati, tako da opšta profitna stopa može biti viša ili niža, u zavisnosti od odgovarajućeg uticaja inovacije na stopu viška vrednosti i organski sastav kapitala celokupne privrede.

Zaključak

Prema Marksovom logičko-istorijskom metodu, kategorije političke ekonomije odražavaju sopstveni stvarni istorijski razvoj u izmenjenom obliku. On predstavlja ključ za odbranu radne teorije vrednosti od savremene kritike. Pokazali smo da tvrdnja da rad nije merilo vrednosti kojim treba meriti svu ljudsku proizvodnju počiva na fizičkom modelu koji isključuje ljudsku proizvodnju uopšte i kapitalističku proizvodnju posebno. Netačna je tvrdnja da je prost robni promet (odnosno proizvodnja ili privreda) bio oblik kapitalističke proizvodnje ili zaseban način proizvodnje. Fon Bortkjevičeva kritika Marksovog transformacionog algoritma, koja je prepoznala diskontinuitet između vrednosti i cena proizvodnje, odražava stvarni diskontiniutet, izražen u krizi disproporcije, koja se dogodila nastupanjem industrijske revolucije. Tvrdnja da se višak može pojaviti bez ekvivalenta idealistička je, logički protivrečna i nekonzistentna, čak i ako je matematički tačna. Okišijeva teorema je tačna iz ugla sopstvenih pretpostavki, ali pošto se i u njoj višak pojavljuje bez ekvivalenta, ona raskida vezu između troškova i cena, što predstavlja razlog zbog kojeg se dolazi do zaključka da višak raste sa smanjenjem troškova, jer se to mora desiti ako cene ostanu neizmenjene.

Literatura

Arthur, Christopher John (2004), *The New Dialectic and Marx's Capital*, Leiden: Brill.

Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (1987), *Enciklopedija filozofijskih znanosti*, 2. izd., Sarajevo: Veselin Masleša.

Kliman, Andrew (2001), „Simultaneous Valuation vs. the Exploitation Theory of Profit", *Capital & Class* 25 (1): 97–112.

Kliman, Andrew (2007), *Reclaiming Marx's "Capital": A Refutation of the Myth of Inconsistency*, Lanham, Marylend: Lexington Books.

Kurz, Heinz Dieter (2018a), „Marx after the MEGA2 Edition: A Comment", u: Van der Linden, Marcel i Hubmann, Gerald (prir.), *Marx's Capital: An Unfinishable Project?*, Leiden: Brill: 80–94.

Kurz, Heinz Dieter (2018b), „Marx and the 'Law of Value': A Critical Appraisal on the Ocassion of his 200th Birthday", *Investigación Económica* 77 (304): 40–71.

Laibman, David (1984), „Modes of Production and Theories of Transition", *Science & Society* 48 (3): 257–294.

Lange, Elena Louisa (2016), „The Critique of Political Economy and the 'New Dialectic': Marx, Hegel and the Problem of Christopher J. Arthur's 'Homology Thesis'", *Crisis and Critique* 3 (3): 235–272.

Maksakovsky, Pavel (2004), *The Capitalist Cycle: An Essay on the Marxist Theory of the Cycle*, Leiden: Brill.

Marks, Karl (1978a), *Kapital: Kritika političke ekonomije*, tom 1, Beograd: Prosveta.

Marks, Karl (1978b), *Kapital: Kritika političke ekonomije*, tom 3, Beograd: Prosveta.

Marks, Karl (1979), *Osnovi kritike političke ekonomije I*, Beograd: Prosveta.
Okishio, Nobuo (1961), „Technical Changes and the Rate of Profit", *Kobe University Economic Review* 7: 85–99.
Rikardo, Dejvid (2012), *O principima političke ekonomije i oporezivanja*, Beograd: Službeni glasnik.
Rubin, Isaak Iljič (1978). *Ogledi o Marxovoj teoriji vrijednosti i „Odgovor kritičarima"*, Zagreb: Stvarnost.
Rubin, Isaak Ilych (1979), *A History of Economic Thought*, London: Ink Links.
Sinha, Ajit (2016), *A Revolution in Economic Theory: The Economics of Piero Sraffa*, London: Palgrave Macmillan.
Sraffa, Piero (1980), *Proizvodnja roba pomoću roba: Preludij za kriitku ekonomske teorije*, Zagreb: Centar za kulturnu djelatnost Saveza socijalističke omladine.
Sraffa, Piero (prir.) (1951), *The Works and Correspondence of David Ricardo*, tom 1, Cambridge: Cambridge University Press.
Van der Linden, Marcel i Hubmann, Gerald (prir.) (2018), *Marx's Capital: An Unfinishable Project?*, Leiden: Brill.

Preveli *Nenad Bradonjić i Aleksandra Petrović*